УДК: 327(44:497.11)“1878/1882“
DOI: 10.34298/9788677431488183

Биљана СТОЈИЋ*
Историјски институт
Београд

ФРАНЦУСКА ПОЛИТИКА ПРЕМА СРБИЈИ ОД БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА ДО ПРОГЛАШЕЊА КРАЉЕВИНЕ (1878–1882)

Апстракт: У раду се бавимо политиком француске Треће републике према кнежевини Србији од Берлинског конгреса до уздизања српске државе у ранг краљевине 1882. године. Бавимо се дипломатском активношћу првог српског опуномоћеног посланика у Паризу Јована Мариновића, његовим напорима да младу српску државу етаблира у дипломатским круговима Париза и Лондона. Посебну пажњу у раду посвећујемо градњи прве српске железнице и учешћу француског банкара Ежена Бонтуа у подухвату и политичким последицама краха *Генералне уније* у јануару 1882. по политички живот Србије. Други аспект који разматрамо јесте дипломатска припрема проглашења Србије краљевином, на којој се интензивно радило од 1878, и ставу Француске према тој идеји. Рад је написан на основу грађе француске и српске провенијенције и релевантне историографске литературе и периодике.

Кључне речи: Србија, Француска, кнез Милан, Јован Мариновић, Ежен Бонту, железничка конвенција, проглашење краљевине.

Србија је стицањем аутономије 1839. године стекла право да има дипломатске мисије у иностранству,[1] као и да у њој друге државе отварају своја дипломатска заступништва, али је тек са стеченом независношћу на Берлинском конгресу испунила предуслов да оснива самостална дипломатска посланства. По слову *Закона о дипломатским заступницима и о конзулатима српским у иностранству од 18/30. јануара 1879. године* међу првих једанаест отворених представништава нашао се и Париз. Српско кнежевско посланство у Паризу

* biljana.stojic@iib.ac.rs

[1] Србија је у оквиру Османског царства имала дипломатска заступништва у Цариграду и Букурешту. Године 1873. отворила је своје дипломатско заступништво у Бечу. Поред тога имала је повремене мисије у Петрограду и Паризу.

почело је с радом у јануару 1880. године. Први изванредни и опуномоћени посланик у Паризу с ингеренцијом представника на нерезиденцијалној основи у Лондону био је Јован Мариновић. Избор Мариновића је био сасвим логичан када се узму у обзир његове мисије које је за време кнеза Михаила обављао у Паризу и другим европским престоницама.[2] Мариновић је био свакако добро позната личност у француским политичким круговима, стога не изненађује да је посланик у Србији барон Жил Алексис де Мишел (1836–1913) изразио задовољство избором Мариновића, кога је описао као „бившег председника Владе, официра легије части и једну од најважнијих особа у Кнежевини".[3] Де Мишел је о наименовању Мариновића известио још у новембру 1879. године, али док је из процедуралних разлога Мариновић стигао у француску престоницу у јануару 1880, уместо Виљема Вадингтона дочекао га је нови министар спољних послова Шарл де Фрејсине.[4] Најстарији сачувани акт српског посланства у Паризу датиран је на 12. фебруар 1880. године[5] и представља Мариновићев извештај председнику владе и министру иностраних дела Јовану Ристићу у вези с предајом акредитива председнику Републике Жилу Гревију и министру Фрејсинеу. У целости био је задовољан пријемом и исказаном срдачношћу уз уверење „да можемо потпуно рачунати на њихове симпатије и њихово благоволење".[6]

Први министар-резидент Француске у Србији био је управо поменути барон Де Мишел који је стигао у Србију у фебруару 1879. године. Његов долазак и успостављање пуноправних дипломатских односа између сада две независне државе пропратио је мањи дипломатски инцидент с председником владе Ристићем. Наиме, иако је долазио у независну државу, Де Мишел је Кости Цукићу, посланику у Бечу, јасно ставио до знања да од српске владе очекује да му организује свечани дочек и пријем јер је он први министар акредитован као резидент и да Француска чини велики уступак Србији његовим именовањем и пре него је она испунила све услове за међународно признање своје независности. Ристић није био рад да удовољава хиру француског дипломате сматрајући да је на њему као дипломати да први учини посету председнику владе и министру иностраних дела, а не обрнуто. Ристић је о свему известио кнеза Милана и истакао „да смо још у географски повољнијем положају, овај човек не би заслуживао ни да буде примљен, јер се понаша као грубијан и незналица". Ристић је истрајао у свом ставу, те је Де Мишел био тај који је био

[2] Урош Д. Татић, *Француска и Србија (1860–1868)* (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2016, 161–172, 392–406).

[3] Државни архив Србије (=ДАС), Француска серија S/F, ролна 39, док. 244–245, des Michels – Waddington, Belgrade, 12 novembre 1879.

[4] ДАС, S/F, ролна 39, док. 14–18, des Michels – Frejcinet, Belgrade, 16 janvier 1880.

[5] Сви датуми у раду су наведени у складу с новим календаром.

[6] *Посланство Краљевине Србије у Паризу*, том I, *(1879–1885)*, прир. Мирослав Перишић, Светозар Рајак, Дејан Ристић, Београд 2019, док. бр. 1, 33–35.

приморан да попусти. Ристић га је примио у Министарству где му је барон предао копију својих акредитива. Као закључак инцидента Ристић је написао кнезу: „Колико је конфликт немио толико је имао добрих последица, јер је ствар увидео одмах на прагу, да са својим неумесним претензијама неће моћи далеко продирати".[7]

Убрзо је овај ефемерни догађај био заборављен и две државе су кренуле у изградњу дипломатских веза које ће у наредним деценијама постајати све разгранатије. Ове прве године су остале резервисане за покушаје Србије да јаче заинтересује француске трговинске и финансијске кругове за своје тржиште. Мариновић је у том погледу био врло агилан, често није чекао на Ристићеве инструкције већ је делао по свом осећају. Његово представљање Гревију и Фрејсинеу биле су само прве две посете у низу које је наредних недеља и месеци учинио свим иоле значајнијим личностима француског политичког живота и другим члановима дипломатског кора. Србија је као независна држава тек ступала на дипломатску позорницу Европе, стога је од првих утисака и контаката њених посланика у великој мери зависио и правац њене будуће спољне политике. Париз је и даље био неприкосновена престоница монденског живота, а као искусан државник Мариновић је то и те како добро разумео. Већ крајем фебруара 1880. јавио је Ристићу да је отпочео с посетама дипломатским представништвима којих је у Паризу било чак 40. Од значајнијих представљања издвојио је сусрет са Леоном Гамбетом, председником камере депутата. Много важнија од Гамбетине тадашње функције била је његова надалеко чувена репутација револуционара, и једне од најутицајнијих личности француског политичког живота. Гамбета се са симпатијама сетио посете Београду у јулу 1869.[8] и срдачних разговора које је водио с тада водећим личностима српског политичког живота. Међу њима је несумњиво био и Ристић, коме је Мариновић пренео срдачне Гамбетине поздраве.[9]

Насупрот Мариновићевој агилности, барон Де Мишел се према српским политичарима односио далеко суздржаније. Од априла 1879, када је стигао у Београд, своје контакте је углавном ограничавао на друге колеге дипломате којима је више веровао неголи српским државницима. Следећи пример осталих дипломата, није отишао у Ниш на заседање скупштине у децембру 1879. У извештају министру Вадингтону истакао је да је пут до Ниша, посебно у зимско време, врло напоран, чак и самом кнезу који га не предузима често. Он и друге дипломате нису сматрали да ће пропустити много својим неприсуствовањем скупштини јер ионако, како је тврдио, српске власти нису биле искрене према њима. У последњем циркуларном телеграму Ристић је парламентарну и

[7] Архив Српске академије наука и уметности (=АСАНУ), фонд Јована Ристића, XXXII/36, 32/1711, Ј. Ристић – кнезу Милану, 6/18. и 9/21. фебруар 1879.

[8] *Gambetta par Gambetta. Lettres Intimes et Souvenirs de Famille*, publiés par P.-B. Gheusi, Paris 1903, Gambetta à Clément Laurier, 283–285.

[9] *Посланство Краљевине Србије у Паризу* I, бр. 2, 35–36.

министарску ситуацију представио као врло задовољавајућу, док су дипломате из других извора сазнале да је почетак рада скупштине био врло буран, да је министар финансија Владимир Јовановић био приморан да демисионира и да је Ристић морао да прави компромис с опозицијом уз обећање већих слобода штампе.[10] Укратко, били су обавештени да је влада успела да одржи тесну већину уз велике напоре, а тек су јој следили изазови око организовања управе у новим крајевима. Де Мишел је изразио суд да Ристићев кабинет тренутно није угрожен и да ће успети да се одржи на власти уз уступке опозицији и жртвовање појединих чланова владе као и до тада, али му он није прогнозирао дуговечност јер је „отпор према његовом ауторитарном режиму из дана у дан постајао све јачи".[11]

Железничка конвенција и улазак Генералне уније на тржиште Србије

У конвенцији која је договорена и на крају и потписана с Аустроугарском у априлу 1880, влада Јована Ристића (1878–1880) обавезала се да ће Србија најкасније у децембру 1880. отпочети и најкасније до јуна 1883. године окончати градњу прве железничке линије Београд–Врање.[12] Првобитни договор је био да линија иде до Пирота, али је у завршном договору крак од Ниша до Пирота искључен из обавезе јер је оцењено да превазилази финансијске могућности Србије.[13] Де Мишел је помно пратио преговоре и коначно потписивање конвенције. Приметио је да питање железница у потпуности заокупља пажњу јавности, толико да чак стални албански упади на потезу од Врања до Куршумлије и угроженост граница нису ни за тренутак скретали пажњу јавности с овог важног питања.[14] Кнез и Ристић су били присталице решења да се неком страном друштву преда концесија уз велики државни кредит, на шта је Де Мишел додао коментар да треба очекивати бурну полемику на седницама скупштине.[15]

У потрази за најповољнијим финансијером, Ристић се у јуну обратио Мариновићу тражећи од њега да „сондира мнење париских, а по потреби и лондонских капиталиста о могућности државнога зајма који би Србија тражила

[10] О финансијској политици либерала уп.: Бошко Мијатовић, *Историја државних финансија Србије 1876–1895*, Београд 2021, 88–91.

[11] ДАС, S/F, ролна 39, док. 261–266, des Michels – Waddington, Belgrade, 3 décembre 1879.

[12] *Documents diplomatiques français (1871–1914)* (=*DDF*), 1re série, *(1871–1900)*, tome III, *(2 janvier–13 mai 1881)*, Paris 1931, № 88, Vienne, 12 avril 1880, 81; Данијел Б. Радовић, *Јован Ристић: биографија државника*, (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2020, 208).

[13] Б. Мијатовић, *Историја државних финансија*, 84.

[14] Више о упадима Албанаца у Србију после Берлинског конгреса уп.: Милош Јагодић, „Упади Албанца у Србију 1879. године", *Историјски часопис* LI (2004) 87–107.

[15] ДАС, S/F, ролна 39, док. 179–182, des Michels – Frejcinet, Belgrade, 22 mai 1880.

за грађење своје железничке пруге".[16] Крајем јуна послао му је и детаљније инструкције, заједно с техничким подацима које је саставио министар грађевина.[17] Мариновић је озбиљно схватио поверени му задатак па је наредних месеци студиозно испитивао понуде, потенцијалне понуђаче, распитивао се о искуствима других држава.[18] Нажалост, испитивање финансијских кругова показало је „како је мален кредит што га наша земља на страни ужива у финансијским материјама", као и то да „ствари на Истоку не дају ни мало сигурности за какову финансијску операцију, и да ће дуго времена још проћи, пре него француски новац улегне у каково подузеће, било то у Турској, Грчкој, Румунији или Србији".[19] Отворено му је предочено да су државни зајмови више ствар политике него финансијске природе и да Србија као мала држава „ако нема за својим леђима какву велику Државу", неће ни успети да добије зајам. Најдиректнији у одбијању били су браћа Ротишилд – Густаво и Алфонсо, који су Мариновићу рекли да ни Француска ни Енглеска, нити која друга држава осим Аустрије, немају интереса да потпомогну Србију у склапању зајма.[20]

Месецима је потражња била узалудна,[21] да би се у јесен 1880. године из групе потенцијалних банкара и кредитора појавио један нов новчани завод и на површину изронило име Ежена Бонтуа као председника завода заинтересованог за улагања у српске железнице. Мариновић је Бонтуову понуду оценио као врло добру.[22] *Генерална унија* (*Union Générale*) била је француска банка која је отпочела пословање као регионално финансијско друштво основано 1874. у Лиону. Током прве две године пословања (1874–1876) друштво је у Лиону и околини формирало јако средиште из кога ће се касније разгранати сви будући крупни послови. Лионски финансијски центар је био велики подстицај за даљи развој банке око које је врло брзо почео да се окупља велики број улагача.[23] О круговима који су дали подршку и капитал *Генералној унији* није се толико писало током њеног успона, колико после доживљеног краха. Тако је лист *Temps* 8. фебруара 1882. објавио чланак у коме је анализирао врло детаљно социјалну

[16] *Посланство Краљевине Србије у Паризу* I, док. бр. 36, 73–74.
[17] Исто, док. бр. 39, 76–78; исто, док. бр. 41, 81–82.
[18] Исто, док. бр. 42, 82–86; док. бр. 43, 86–87; док. бр. 44, 87–89.
[19] Исто, док. бр. 47, 91–94.
[20] Исто, док. бр. 49, 95–96; Д. Б. Радовић, *Јован Ристић*, 227.
[21] Како су текли преговори с другим компанијама (руским и аустроугарским) око грађења железнице 1879. и 1880. године, опширније види: Momir Samardžić, *Roads to Europe: Serbian Politics and the Railway Issue, 1878–1881*, Pisa University Press 2010, 45–67.
[22] Мариновић је до те мере био одушевљен Бонтуовом понудом да је предложио да његов син Никола као тумач и секретар прати у Београд Хашета, главног Бонтуовог инжењера за мостове и друмове. Бонту и његова десна рука виконт Емануле де Харкур састали су се с њим у децембру, после чега је Харкур дошао у Београд с новом понудом и ауторизацијом Бонтуа да отпочне преговоре са српском владом (*Посланство Краљевине Србије у Паризу* I, док. бр. 53, 102–103; M. Samardžić, *Roads to Europe*, 123).
[23] Jean Bouvier, *Le Krach de L'Union Générale (1878–1885)*, Paris 1960, 11–12.

структуру *Унијиних* улагача. Лист наводи да је „коцкарска грозница" доминантно привукла два друштвена слоја: „имена од утицаја, представнике власти, велики број аристократа, високих припадника црквеног клера жељних да за кратко време увећају свој капитал; док са друге стране налазимо и велики број радника, занатлија, сеоских свештеника, сељака, удовица". И једнима и другима било је заједничко да су били заведени могућношћу лаке и брзе зараде. Закључак анализе листа *Temps* био је да су се око Бонтуа и *Генералне уније* окупили незадовољници најразличитијих врста, чак се говорило да је Унију финансијски подржао и гроф Шамбро (comte de Chambord) претендент на француски престо, да је у њу уложио новац и папин секретар кардинал Јакобини, али и претендент на српски престо кнез Петар Карађорђевић, који је после краха банке изгубио 100.000 франака у акцијама.[24]

Лионско друштво је као банка званично регистровано 3. јуна 1878, када је на чело дошао познати банкар из Ротшилдове банке Ежен Бонту (Paul Eugène Bontoux).[25] Капитал *Генералне уније* је на почетку износио 25 милиона франака, да би до пролећа 1879. нарастао на 50, затим се удвостручио у пролеће 1881, да би последње увећање доживео у јануару 1882. године непосредно пред крах, када се процењивао на износ од 100 до 150 милиона франака.[26] У тренутку прерастања друштва у банку ниједна друга банка у Француској се није могла мерити са *Унијом*. Друга специфичност која је ову младу банку издвајала од осталих била је повезаност с аустријским државним капиталом. Иако је из Лиона банка своје седиште пренела у Париз, Бонту је више времена проводио у Бечу, где је живео последњих двадесет година.[27] Бонтуове везе с Аустријом датирале су много пре *Генералне уније.* У успоменама *L'Union Générale. Sa vie – sa mort – son programme* које је објавио 1888. године у прогонству наводи да је 1855. године израдио пројекат румунских железница, а да је од 1855. до 1860. године реализовано више пројеката изградње пловних и железничких путева у Мађарској према његовим нацртима.[28] Такође наводи да је у периоду 1857–1860. радио као директор за комерцијалну експлоатацију *Staatsbahn* (Друштва за железнице аустријске државе, Société des chemins de fer de l'Etat autrichien).[29]

[24] J. Bouvier, *Le Krach de L'Union Générale*, 31; Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књ. друга, Београд 1934, 393.

[25] Eugène Bontoux, *L'Union Générale. Sa vie–sa mort–son programme*, Paris 1888, 11–12.

[26] E. Bontoux, *L'Union Générale*, 123–124; J. Bouvier, *Le Krach de L'Union Générale*, 47.

[27] J. Bouvier, *Le Krach de L'Union Générale*, 58.

[28] E. Bontoux, *L'Union Générale*, 21.

[29] *Staatsbahn* је, упркос свом имену које је сугерисало да се у његовој основи налази државни капитал, у ствари било приватно предузеће које је група аустро-француских финансијера откупила од аустријске државе 1855. До 1874. *Staatsbahn* је контролисао мрежу од 1.646 км железница углавном у источним деловима Двојне монархије. Ово друштво је имало концесије на железницу која је повезивала Саксонију са Чешком, Чешку с Бечом, Беч с Будимпештом и Братиславом, железничку мрежу у Румунији с крацима према Црном мору и Дунаву. Међутим, амбиција друштва била је да напредује

Осим наизглед солидне финансијске основе, *Генерална унија* и њен директор имали су иза себе јаке референце које су их с више страна препоручивале српској влади. Истини за вољу, Мариновићу је с више страна отворено сугерисано да је „друштво у рукама Аустријске владе" али су и он и српска влада веровали препорукама француских финансијера и других утицајних личности које су их уверавале да је друштво „по новчаној маси, по саставу Управе, и по својој организацији чисто Француско" а да је бечка дирекција „ништа друго, него извршни орган Париске дирекције".[30] Осим Мариновића, Бонтуа је српској влади препоручио и гроф Жил Пол Канкло, француски посланик који је у јуну 1880. године заменио барона Де Мишела. Њему је барон Курсел, директор политичког одељења Министарства спољних послова, сугерисао да колико може „помогне нашим сународницима".[31] Бонту је био уверен да је Гамбета лично сугерисао Канклоу да подржи *Генералну унију* и да се према њеним пословима односи с највећом пажњом као према пословима од интереса за француску државу.[32] Осим српског и француског посланства, Бонтуову комбинацију свесрдно је подржао и аустријски посланик у Београду Габријел Херберт, који је према Канклоовим речима „знао како да се ауторитативно постави у ситуацији".[33] Осим подршке Париза и Беча, сам Бонту је у својим успоменама навео још један предуслов као кључан за његов улазак на тржиште Србије – а то је елиминација Ристића с власти „са којим му је било изузетно тешко преговарати".[34] Када је у октобру 1880. године Ристић поднео оставку због Трговинског уговора, Бонтуу су врата Србије била широм отворена.[35]

Бонтуово занимање за Србију, и уопште за Балкан, датирало је још од времена његовог пословања у Аустроугарској. У успоменама он истиче да је

ка југу Балкана, односно у правцу Цариграда, стога је ово друштво било један од првих понуђача (мај 1879) за добијање концесије за српску железницу. Међутим, намере *Staatsbahn* саботирала је мађарска влада са чијим железницама је ова компанија намеравала да споји ону коју изгради у Србији. Мађарска влада је пристајала једино на спајање српских железница на директну линију Будимпешта–Земун и остала је истрајна у том ставу, упркос притисцима Министарства спољних послова и Беча, услед чега је понуда за српске железнице пропала иако јој је српска влада била веома наклоњена (J. Bouvier, *Le Krach de L'Union Générale*, 8, 74; M. Samardžić, *Roads to Europe*, 68–69).

[30] *Посланство Краљевине Србије у Паризу* I, док. бр. 3, 37–39.

[31] J. Bouvier, *Le Krach de L'Union Générale*, 90.

[32] E. Bontoux, *L'Union Générale*, 68–69. Гроф Канкло је између осталог обавестио Чедомиља Мијатовића, српског министра спољних послова, да је Бонту био члан Уставотворне скупштине која је заседала од 1871. до 1875. (Војислав Ј. Вучковић, „Пад Генералне уније и проглас краљевине (1882)", *Глас САН* CCXVIII. Одељење друштвених наука 4 (1956) 50). Бити чланом Уставотворне скупштине сматрало се великом почашћу јер је ова скупштина усвојила корпус уставотворних закона који су служили као устав за све време постојања Треће републике (јул 1940).

[33] J. Bouvier, *Le Krach de L'Union Générale*, 90.

[34] E. Bontoux, *L'Union Générale*, 60.

[35] ДАС, S/F, ролна 39, док. 278–281, Sala – Barthélemy Saint-Hilaire, Belgrade, 1 novembre 1880.

проучавајући нову политичку карту Балкана после 1878. године дошао до закључка да би могао да оствари лепу добит у пословима на Истоку, али да је реализација сваког пројекта била уско скопчана с источном политиком великих сила. Да би се политички осигурао, ставио се под окриље Аустрије чији је значај у свим балканским питањима нагло скочио после Берлинског конгреса. И Бонту и Аустроугарска су се у свом походу на Исток нашли на заједничкој тачки интересовања – железници. Бонту је у железничким пословима видео највећи профит, док је Беч желео да будућу мрежу балканских железница стави под своју контролу, али му је недостајао новац који није могао наћи у аустријским банкама.[36] Такође, не треба сметнути с ума да је Србија са стеченом независношћу желела да одмах отпочне с модернизацијом како би државу што пре увела у развијене индустријске токове. У индустријском погледу Србија је за развијенијим државама каснила пола века без иједног километра „гвозденог пута".[37] Разлог је био недостатак новца. Из угла великих сила, новац који су банке позајмљивале Србији и другим балканским државама био је много више од потпоре њиховој модернизацији, посматран је и као средство за њихов империјални продор. За разлику од Африке где су се велике силе отимале за територије, на Балкану ће се наредних деценија супарништво великих сила огледати у економском и политичком ривалитету. Европско тржиште је из балканских држава добијало јефтине сировине (свиње из Србије, дуван из Бугарске, жито из Румуније), а заузврат неразвијене државе Балкана су добијале политичке идеје за моделе грађанских држава, кредите за изградњу железница и модернизацију војске.[38]

С циљем остварења амбиција *Уније* и Беча оличеног у лику канцелара Едварда Таафа (1879–1893) године 1880. основана је *Лендербанка* (Länderbank). Акт о концесији две банке објављен је у бечким званичним новинама 17. октобра 1880. године. Како наводи Жан Бувије, аутор студије о *Генералној унији*, та вест је оставила дубок утисак на европске финансијске кругове.[39] Већ 30. октобра *Унија* је на рачун новоосноване банке уплатила 25 милиона франака, четвртину од укупног капитала, а банка је званично почела с радом 11. новембра. Већ сутрадан био је формиран управни одбор у који су поред Бонтуа ушла још четворица Француза. Упркос интернационалном управном одбору, по свим карактеристикама *Лендербанка* се могла упоредити с *Банком Француске*

---

[36] С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, 393.

[37] Сузана Рајић, „Сто четрдесет година од првог политичког уговора независне Србије (1881–2011)", *Српске студије* 12 (2021) 90.

[38] Биљана Стојић, *Француска и балкански ратови (1912–1913)*, Београд 2017, 44–45.

[39] Узевши у обзир транспарентност оснивања банке, нама звучи неуверљиво да једино у Србији нису знали за повезаност *Генералне уније* и *Лендербанке* и да се тек касније након краха *Уније* сазнало да је *Лендербанка* учествовала у српском зајму с уделом од 30% капитала. Ову тврдњу налазимо у сећањима и успоменама свих актера пословања са *Генералном унијом*.

јер се у потпуности налазила под контролом државе. Да би истакао значај новоосноване банке, цар Франц Јозеф је лично именовао гувернера – грофа Воджикина, Пољака, председника Дијете у Галицији.[40] Сам Бонту истиче да је *Генерална унија* оснивањем *Лендербанке* поставила јаку основу за почетак „свог марша ка Оријенту", док је друга етапа била постизање договора са српском владом.[41]

За Бонтуа је Београд био средишња тачка „где треба Исток прикопчати са целом цивилизованом Европом".[42] У успоменама наглашава да је Србију добро изучио пре него се упустио у подухват, као и да је био свестан значаја пројекта који није имао за циљ само изградњу 365 км дуге железнице већ свеукупну трансформацију земље „од дивље турске области у цивилизовану државу".[43]

Посао закључења железничке концесије који је започела Ристићева либерална наставила је напредњачка влада Милана Пироћанца (1880–1883). Тендер који је расписала Ристићева влада 31. августа није до 13. октобра донео задовољавајући резултат, стога нови није ни расписиван, већ је Пироћанчева влада закулисно почела да се распитује о страним капиталистима који би били вољни да на себе преузму градњу српске железнице.[44] Овај приступ је и Бонтуу више одговарао, сам истиче да је пажљиво пратио све фазе преговора, али да је одбио позив да узме учешћа на јавном конкурсу већ је своју понуду доставио у форми затвореног тендера.[45] Од свих прикупљених понуда, оцењено је да је управо понуда Бонтуа и *Генералне уније* најбоља. Сходно томе, 3. фебруара су с *Генералном унијом* закључена три уговора: 1) уговор о зајму за грађење железнице Београд–Врање; 2) уговор о градњи железнице и 3) уговор о експлоатацији железнице.[46]

Према првом уговору, српска влада је с *Генералном унијом* закључила зајам од 100 милиона франака/динара[47] номинално, стварно 71,4 милиона, с номиналним интересом од 5%, а стварним од 7%. Зајам се орочавао на исплату на педесет година, с годишњом ратом од шест милиона које је Србија намеравала да измирује приходом од железница, царина (ђумрука) и приходом од грађанског данка. Из зајма су биле искључене поједине деонице пруге, као што је градња Савског моста, која је падала на терет српској влади. Било је предвиђено да се кредитом исплаћују само они трошкови које је *Генерална унија* преузела, док би остатак обезбеђивала српска влада из својих средстава.

---

[40] J. Bouvier, *Le Krach de L'Union Générale*, 61–62.
[41] E. Bontoux, *L'Union Générale*, 57.
[42] С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, 393.
[43] E. Bontoux, *L'Union Générale*, 61.
[44] M. Samardžić, *Roads to Europe*, 115.
[45] E. Bontoux, *L'Union Générale*, 59.
[46] Ibidem, 64; С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, 387–388.
[47] Тада је један динар вредео колико један франак уп.: Б. Мијатовић, *Историја државних финансија*, 104.

За ту намену већ је била опредељена годишња сума од пола милиона динара из српског буџета, орочена на три године, колико је било предвиђено да траје градња железнице.[48] Уговор о железничком зајму од сто милиона франака/динара дефинисао је да ће у то име српска влада издати *Генералној унији* 200.000 државних обвезница у вредности од 500 франака комад. *Генерална унија* је имала право да те обвезнице даље пласира на европском финансијском тржишту по вишој цени, са добитком од 40 до 50 франака по једној обвезници. Бонту је у успоменама изнео процену да је *Унија* од тог подухвата требало да инкасира 8–10 милиона франака и то само на име посредовања, јер је српским државним хартијама отворила пут ка страним новчаним пијацама. Унија је за себе задржавала право да цео железнички зајам оствари одмах, иако је грађење железнице требало да се заврши у року од три године. Њена укупна добит од изградње железнице према Бонтуу износила би око 14–16 милиона франака.[49]

Поред железничког зајма, Србија је 1. априла с *Генералном унијом* закључила још један – лутријски зајам који је био независан од железничког. Износио је 30 милиона франака номинално, стварних 24.585.000. Зарада *Уније* на овом зајму износила је око милион динара/франака. За овај зајам Бонту је истакао да није доносио ни велику добит нити престиж *Унији*, али да је он желео да помогне земљи с којом је нашао много заједничких интереса да поправи своју финансијску ситуацију.[50] Лутријски зајам је био закључен да би се исплатио ратни дуг из српско-турских ратова, ради консолидације државних финансија, као и да из њега српска држава подмири железничке радове који су њој падали у терет.[51] *Унија* је рачунала да ће због великих премија лакше распродати обвезнице овог зајма, него оне железничког. Док је за српску владу ова размена деоница била штетна, за *Генералну унију* она је била врло лукративна јер је још пре пласирања железничког зајма долазила до новца за прве железничке радове. И на крају, као трећи, склопљен је уговор о експлоатацији изграђене железнице који је опет ишао потпуно у корист *Уније*. Њиме је српска влада давала сагрђену железницу *Генералној унији* на експлоатацију на период од 25 година. Према Бонтуовом прорачуну добит *Генералне уније* само од експлоатације требао је да износи око 500–600 хиљада франака годишње.[52]

Упркос неповољним условима за српску страну, преговори су брзо текли и брзо били окончани јер су Бонту и виконт Еманоел де Харкур као заступник банке били далеко вештији преговарачи него делегати српске владе. Уговори су прихваћени у оној форми како су договорени у Бечу, без икакве измене. Једини уступак који је учињен српској влади јесте износ од 198.000 по километру

[48] С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, 388.
[49] E. Bontoux, *L'Union Générale*, 79; Б. Мијатовић, *Историја државних финансија*, 104; С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, 390–391.
[50] E. Bontoux, *L'Union Générale*, 86–88.
[51] Б. Мијатовић, *Историја државних финансија*, 113.
[52] С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, 392.

изграђене пруге, уместо првобитно договорених 200.000 франака.[53] Иако је с више страна указивано да је *Унија* поуздано друштво, влада Милана Пироћанца устезала се да стави свој потпис на завршни уговор.[54] Стога је Бонту 12. фебруара дошао у Београд „да добије последњу битку", односно да испрати скупштинску расправу и ратификацију уговора. Скупштинска заседања су била бурна, водила се жучна дебата између проруских и проаустријских присталица, забележио је.[55] У цео случај се умешао и британски посланик који је подржавао француско-белгијски конзорцијум чију је понуду комисија одбацила. Када је реч о француском посланству, Бонту истиче да француски посланик није уопште био у позицији да интервенише, али да је увек могао да рачуна на подршку и савете грофа Канклоа. Са своје стране, гроф Канкло се према пројекту *Генералне уније* односио као према пројекту француске државе. Врло детаљно је извештавао о току преговора и скупштинској расправи.[56] Уговор је коначно ратификован у Скупштини 22. марта 1881. са 97 гласова „за" и 57 „против", пет делегата је било уздржано. Убрзо по окончању гласања Бонту је отпутовао из Београда.[57] Двадесет дана касније, 13. априла, скупштина је усвојила закон о лутријском зајму.[58] Када је уговор ратификован, Канкло је у извештају Министарству истакао да је изборoм ове компаније Србија дала предност Француској над осталим државама чиме је Француска добила јединствену прилику да се ближе упозна с њеним ресурсима и да је сада на њој да у будућности ту прилику искористи.[59]

За све време преговора и процеса ратификације пројекат *Генералне уније* имао је и јаку подршку кнеза Милана, који је у више наврата рекао Бонтуу како сматра да је његов посао од велике користи за Србију. Чврсто је у то веровао, истиче Бонту у успоменама, и из тог разлога је уложио сав свој ауторитет да договорени уговори буду ратификовани. Због таквог става и подршке Бонту је у својим успоменама одао велику захвалност српском кнезу.[60]

---

[53] E. Bontoux, *L'Union Générale*, 65.

[54] С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, 395–396.

[55] E. Bontoux, *L'Union Générale*, 66–67.

[56] ДАС, S/F, ролна 40, док. 42, Paul Eugène Bontoux – Ministère des Affaires étrangère (=MAE), 4 février 1881.

[57] E. Bontoux, *L'Union Générale*, 72.

[58] M. Samardžić, *Roads to Europe*, 141.

[59] ДАС, S/F, ролна 40, док. 48–51, Paul Eugène Bontoux – Barthélemy Saint-Hilaire, Belgrade, 6 février 1881; *DDF*, 1re série, *(1871–1900)*, tome III, *(2 janvier–13 mai 1881)*, № 349, Belgrade, 6 février 1881, 349.

[60] У нашој историографији до данас је остало уверење да се Бонту осим на подршку кнеза Милана, француског и аустријског посланства у великој мери ослањао и на подмићивање. Сам Бонту у својим сећањима не говори ништа о томе, док наводе о корупцији налазимо код Гргура Јакшића (уп.: Гргур Јакшић, „Новчане невоље краља Милана", у: исти, *Из новије српске историје. Абдикација краља Милана и друге расправе*, Београд 1953), Слободана Јовановића (С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, 450–451), Чедомиља Мијатовића (*Успомене балканског дипломате*, Београд 2017[2]; „Шта ја знам о давању железничке концесије Бонту", *Политика*, 18. мај 1932), Милана Пироћанца

И након што су уговори ратификовани, узбуђење јавности се није смиривало. Скупштинска дебата је оставила лош утисак и створила одијум јавности која је у Бонтуу видела ништа друго до аустријског агента. На то се надовезивала бојазан за повећане расходе буџета од чак 30%. Популарност напредњака која их је претходне године довела на власт била је неповратно нарушена, а јавност им је наденула пејоративни надимак „Бонтуовци".[61]

Ни три потписана уговора нису значила крај амбицијама *Генералне уније* у Србији. Бонту је понудио влади да помогне у оснивању привилеговане Народне банке Србије која би се бавила свим пословима тадашњег банкарства – од емисије новчаница до штедних и кредитних послова. Тиме би Народна банка иза које би стајала *Генерална унија* остварила монополски положај на новчаном тржишту Србије. У тренутку краха *Генералне уније* један скупштински одбор је разматрао ову понуду која, може се рећи, пуким следом догађаја није прихваћена и реализована.[62]

Припреме за проглашење краљевине у сенци Трговинског уговора

Упркос свим интригама које су пратиле склапање и ратификацију железничког уговора, он није био кључни догађај који је заокупљао пажњу српске владе и страних дипломата. Од њега далеко важнији био је Трговински уговор који је требало да регулише трговинско-царинске односе Србије и њеног северног суседа. Уговор је био у жижи пажње још од склапања споразума Ристић–Андраши потписаног 8. јула 1878. године у Берлину.[63] Преговори око склапања трговинског уговора између Београда и Беча дуго су трајали и били су један од главних разлога пада Ристићеве владе 1880. године, зато што је Аустроугарска инсистирала на склапању уговора који је подразумевао право најповлашћеније нације ,,без узајамности", док је Ристић инсистирао на томе да трговинско право које би Аустроугарска уживала у Србији важи за Србију на простору Двојне монархије. Барон де Мишел је у априлу 1879. године поводом преговора око

и других савременика догађаја. Занимљиво је да сличне наводе налазимо и код Бувијеа, који се у том погледу позива на Ернеста Денија и његову књигу *La grande Serbie* (Paris 1915) за кога се зна да је био под великим утицајем Милована Миловановића (J. Bouvier, *Le Krach de L'Union Générale*, 90). Исте наводе налазимо у већини радова домаће историографије који се углавном ослањају на наводе Чедомиља Мијатовића и на брошуру Mon Ami [Т. Ђ. Ивковић], *Бомбе: посвећене жељезничком друштву језуита, Бонтуа, Контоар д'Есконта, Виталиса, Лендербанке, напредњацима итд.*, Београд 1889.

[61] С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, 405.

[62] E. Bontoux, *L'Union Générale*, 231–233; Б. Мијатовић, *Историја државних финансија*, 117.

[63] *Србија 1878. Документи*, прир. Михаило Војводић, Драгољуб Живојиновић, Андреј Митровић, Радован Самарџић, Београд 1978, док. бр. 324, 524–530.

трговинског споразума известио Париз да „Аустрија не поштује независност Србије већ да Србе и даље третира као народ под туторством Турске".[64]

С променом владе и наставком преговора, притисак Аустрије не само да се није смањио већ се интензивирао. Гроф Канкло је 3. јануара 1881. године писао да Беч држи српско тржиште под својом шапом и да нема намеру да попусти. У погледу перспективе за Француску он је истицао да Француска треба да се супротстави повлашћеном положају Аустрије на српском тржишту јер би праведније уређење тарифа и царинских прописа дало Француској могућност да преко солунске луке увози неке српске производе као што су стока или вино. Он је истицао да би у том погледу требало ангажовати Бонтуа јер је већ имао склопљен железнички уговор, а Беч му је био наклоњен. Занимљиво је приметити да је Француска имала сличан трговински уговор с Османским царством потписан 1862. године који је њој давао право првенства над трећим државама, али је ипак исто право одрицала Аустрији у случају Србије.[65] Такође је занимљиво приметити да је Француска фаворизовала трговински као и железнички правац према Солуну, у односу на онај ка истоку, према Цариграду. Француски посланик у Цариграду Тисо у јануару 1881. године писао је како интереси Француске налажу да саботира изградњу источног железничког крака према Софији и даље ка Цариграду, и да свим снагама треба да фаворизује правац према Солуну јер је „солунска лука главна лука у источном Медитерану и копча Француске с Европом, Египтом и Далеким истоком."[66] Исту политику Француска ће наставити и наредних година. Солунска лука постаће њено главно чвориште за извоз и увоз производа за Србију, укључујући и наоружање.

Упркос јасно дефинисаном интересу, чињеница је да Француска у осмој деценији 19. века политички ни економски није могла да парира Аустроугарској. То се видело у ситуацији када се Чедомиљ Мијатовић у децембру 1880. године обратио Канклоу с молбом да Француска, Велика Британија и Италија интервенишу у Бечу да се бечка влада приволи да одустане од ригидног става у трговинским преговорима са Србијом. Мијатовић је завапио да „Аустрија хоће да положи своје руке на њу", те да не третира Србију као независну државу и да јој је стога потребна помоћ споља. Уз детаље разговора, Канкло је упитао барона Курсела, директора политичког одељења, да ли може такву помоћ обећати Мијатовићу?[67] Курсел је почетком фебруара дао зелено светло да се пружи дипломатска подршка Србији, али то се није десило на инсистирање Канклоа, који је у међувремену променио став и уверио свог шефа да је ситуација одвећ деликатна и да би такво отворено иступање Француске могло у Србији да се

[64] ДАС, S/F, ролна 38, док. 50–53, des Michels – Waddington, Belgrade, 6 avril 1879.

[65] *DDF*, 1re série, *(1871–1900)*, tome III, *(2 janvier–13 mai 1881)*, № 325, Belgrade, 3 janvier 1881, 298–300; ibidem, № 350, Paris, 28 janvier 1881, 332–333.

[66] Ibidem, № 343, Péra, 19 janvier 1881, 320–322.

[67] ДАС, S/F, ролна 39, док. 316–317, Cancleux – baron de Courcel, Belgrade, 12 décembre 1880.

тумачи као уплитање у унутрашњу политику и страначке борбе. Као додатан разлог за уздржаност Канкло је истакао да има најбоље односе са својим аустроугарским колегом, што није могао рећи за Мијатовића кога је описао као неискреног, као особу која сваки дан даје другачије изјаве и која нема јасан правац у дипломатији. Овим је Канклоу пошло за руком да убеди своје министарство да одржава пријатељске односе с Аустријом и да се у погледу интервенција задржи само на оним тачкама које су биле директно штетне по интересе Француске.[68]

Мариновић је 6. маја обавестио француско Министарство спољних послова да ће Трговински уговор, ветеринарска и четири друге конвенције бити потписани у Бечу за два дана. Трговински уговор је пратио анекс који је регулисао заграничну трговину две државе. По налогу своје владе Мариновић је посебно истакао да трговински уговор ни на који начин неће бити уперен против интереса француске односно британске нације.[69]

Када је коначно стављена тачка на питање аустро-српских трговинских односа које је више од две године мучило Србију, на дневни ред је дошла још једна ставка државотворно важна за српску кнежевину. Клаузула о проглашењу Србије краљевином налазила се у Тајној конвенцији, у њеном трећем члану[70], а исте амбиције Ристић је поновио и у писму Мариновићу 5. јула 1880. јасно истакавши: „Ми смо решени сљедовати примеру Румуније, и прогласити се сами Краљевином, чим то Румунија учини. Ову нашу намеру ја нисам крио ни од овдашњих страних заступника, и отуда је јамачно и дошло да велике силе познају наш начин посматрања […]".[71] У том погледу, Мариновић није пропуштао прилику да ту амбицију своје државе спомене у разговорима с еминентним

[68] ДАС, S/F, ролна 40, док. 53–54, Cancleux – baron de Courcel, Belgrade, 7 février 1881.

[69] ДАС, S/F, ролна 40, док. 186–189, Traduction résumée d'une dépêche adresse à M. Marinovich par les Ministère des affaires étrangères de Serbie en date du 6 Mai 1881, Paris 6 mai 1881. Мариновићева изјава се може тумачити као израз добре воље, али суштински није била тачна јер је закључењем Трговинског уговора и четири пратеће конвенције Србија производима из Аустроугарске обезбедила најповољнији царински третман каквог није било у другим трговинским споразумима. Сваки од уговора садржао је клаузуле које ће наредних година служити као снажно средство притиска на Србију. На пример, закључена ветеринарска конвенција је дефинисала услове увоза крупне стоке у Аустроугарску, док је увоз свиња зависио искључиво од добре воље аустријских власти. При свакој кризи у међусобним односима Аустроугарска је под различитим сумњивим или нетачним изговорима затварала границу за увоз свиња и по неколико месеци (Б. Мијатовић, *Историја државних финансија*, 99).

[70] *Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918*, прир. Дејан Микавица, Владан Гавриловић, Горан Васин, Нови Сад 2007, 339. О околностима које су претходиле и довеле до склапања Тајне конвенције уп.: Г. Јакшић, *Из новије српске историје. Абдикација краља Милана и друге расправе*, 70–142; С. Рајић, „Сто четрдесет година", 85–120.

[71] *Посланство Краљевине Србије у Паризу* I, док. бр. 37, 74–75.

француским државницима. Такође је веровао да би виши ранг француских посланика значио уздизање његовог и дипломатског угледа кнежевине у међународним круговима. Од доласка у Париз интензивно је радио на томе да француски посланик у Београду добије статус опуномоћеног министра.[72] Та промена се десила почетком јуна 1880. године, о чему је Мариновића известио лично министар Фрејсине. Барон де Мишел био је именован за првог специјалног и опуномоћеног министра Француске Републике при двору кнеза Милана.[73] Међутим, на дан када је требало да преда акредитиве на именовану дужност, барон Де Мишел је примио тужну вест о преминућу свог детета у Паризу. Стога је обавестио кнеза и Ристића да не може да се прими дужности. Именовао је грофа Салоа да га мења у одсуству и више се није вратио у Београд. Тако је први опуномоћени министар постао гроф Канкло који је у новембру стигао у Србију.[74]

Гроф Канкло је од свог претходника и Министарства био упознат са жељом кнежевине да буде уздигнута на виши државнички ранг. По њему, један од кључних догађаја дипломатске припреме за чин проглашења краљевине догодио се почетком јуна 1881. године када је кнез Милан био у посетама бечком, берлинском и руском двору. Канкло је јавио да је кнежевом путовању по европским престоницама претходила посета бугарских либералних опозиционара који су дошли у Београд да испитају расположење српског кнеза за стварање српско-бугарске персоналне уније. Кнез је одбио да прими бугарске емисаре, а и Мијатовић и други чланови владе били су против мешања Србије у унутрашње прилике Бугарске.[75] Путовање кнеза Милана изазвало је велику пажњу аустријске и друге стране штампе. Коментарисало се да је главни кнежев циљ придобијање наклоности три владара за промену државничког положаја, истог какав се скоро догодио у Румунији. Гроф Канкло је о томе разговарао с Мијатовићем који је настојао да умањи значај пута и истакао да ће кнез можда само разменити мишљења с аустријским, немачким и руским царевима, али да нема намеру да у овом тренутку покреће питање свог уздизања у краљевски ранг. Кнежев циљ је да Србија обезбеди, када за проглашење дође оптималан тренутак, да не буде противљења великих сила.[76]

Прва станица на кнежевом путу била је Пешта, где га је дочекао цар Франц Јозеф с којим је у пратњи био и барон Хајнрих Хајмерле, нови аустроугарски посланик у Београду. Из Пеште је продужио у Берлин. У Берлину је провео три дана. Био је смештен у истом дворцу, заједно с царом и престолонаследником и присуствовао је војним маневрима организованим у његову част. У немачкој престоници кнез је изразио жељу да се сусретне и с тамошњим француским

[72] Исто, док. бр. 32, 69.
[73] ДАС, S/F, ролна 39, док. 185, Paris, 5 juin 1880.
[74] Исто, док. 197–199, Sala – Freycinet, Belgrade, 19 juin 1880.
[75] ДАС, S/F, ролна 40, док. 224, Canclaux – MAE, Belgrade, 1 juin 1881.
[76] Исто, док. 229; 243–245, Canclaux – MAE, Belgrade, 4 juin 1881; 10 juin 1881.

амбасадором Сен Валијеом. Француском амбасадору је рекао да је главни разлог његове посете тројици царева да им скрене пажњу на могуће компликације ситуације у Бугарској. Истакао је да дубоко верује да се спрема абдикација кнеза Александра Батемберга и да ће Бугари у том случају извести анексију Румелије и упад у Македонију. То би значило поново отварање Источног питања и Србија, колико год желела мир, не би могла да допусти толико увећање територије Бугарске које би уништило равнотежу снага на истоку успостављену на Берлинском конгресу. Истакао је да је дошао с намером да владама у Бечу, Берлину и Петрограду изјави како ће се Србија ратом борити против велике Бугарске. Још је додао да је задовољан исходом разговора с аустријским званичницима, који су га сви уверили у одлучност да не дозволе оживљавање Санстефанског уговора. У Берлину је стекао исти утисак у разговорима с царом и принцем, мада жали што није имао прилике да се сретне с канцеларом Бизмарком који је у тренутку његове посете био болестан. Истакао је и велику бојазан у вези с Петроградом и могућим панбугарским идејама генерала Николаја Павловича Игњатијева.[77] Од Француске се надао благонаклоности, на коју је досад увек могао да рачуна. По повратку из Русије, кнез Милан је провео два дана у Бечу, што је својим извештајем потврдио и француски амбасадор Душател.[78]

О свом путу кнез је по повратку у Београд разговарао са Канклоом. Рекао му је исто што и његовом колеги у Берлину. И даље је изражавао забринутост због ситуације у Бугарској. Кнез ниједном речју није споменуо детаље разговора које је водио, као ни договор постигнут у Бечу који ће недељу дана по његовом повратку, 28. јуна, Мијатовић потписати као Тајну конвенцију између Србије и Аустроугарске.[79] Кнез је заједно с француским послаником 3. јула присуствовао церемонији отварања радова на градњи железнице која је била уприличена на потезу до Топчидера. Канкло је у извештају нагласио да је кнез читавој свечаности дао француско-српски карактер. Још је скренуо пажњу Министарству да су друге дипломате приметиле да кнез нема француски орден достојан његовог ранга, већ само плакету Легије части и истакао је да би ту околност требало исправити.[80]

---

[77] О Игњатијевљевој политици уп.: Славенко Терзић, *На капијама Константинопоља. Русија и балканско питање у 19. веку*, Београд – Нови Сад 2021, 489–542. Засигурно да кнез није знао ни о политичком правцу који ће заузети нови руски цар Александар III који тек што је у марту ступио на престо, након атентата на његовог оца Александра II. У европским круговима се спекулисало да је он германофоб, што свакако није ишло у прилог кнезу Милану и политичком курсу који је заступао. Поводом доласка Игњатијева на место министра унутрашњих послова половином маја, који је сменио либерално оријентисаног Лориса Меликова, кнез Милан је у разговору с немачким престолонаследником Фридрихом III био још директнији него у разговору са Сен Валијеом назвавши ту промену погрешним избором (С. Рајић, „Сто четрдесет година“, 98, 104.)

[78] ДАС, S/F, ролна 40, док. 271, le Compte Saint-Vallier – B. Saint Hilaire, Berlin, 10 juin 1881.

[79] С. Рајић, „Сто четрдесет година“, 108–109.

[80] ДАС, S/F, ролна 40, док. 282, Canclaux – MAE, Belgrade, 3 juillet 1881.

И остатак лета, Канкло је наставио да прати догађаје везане за дипломатску припрему проглашења краљевине. Тако је известио да су кнез и кнегиња лето провели у Прагу где су били гости код надвојводе Рудолфа. Из Прага је кнежевски пар отпутовао у бању Ишл где су били угошћени код цара Франца Јозефа. Канклоов утисак након разговора с Мијатовићем био је да је кнез доста профитирао од тог летњег одмора, јер је Мијатовић тврдио да је аустроугарски суверен мање противан идеји проглашења Србије за краљевину која је планирана за пролеће наредне године када је заказан сазив велике скупштине.[81]

Крах Генералне уније и проглашење краљевине

Дунавски басен и Балкан били су само једна од регија за инвестиције *Генералне уније*. Мало је било познато да је банка имала разгранату мрежу инвестиција на северу Африке, највише у Египту, где је имала велики удео у акцијама за изградњу Суецког канала. Последњи велики подухват *Уније* било је оснивање поморског друштва у Трсту (Crédit maritime de Trieste) у децембру 1881. године. Подухват је реализован заједно с аустријском владом.[82] Премда се чинило да је банка у свом зениту, проблеми су почели већ од следећег месеца. Од почетка јануара 1882. банка је почела да суспендује плаћања. До 19. јануара је нестало четири милијарде франака капитала, што ју је неминовно водило у стечај. У тренутку пада акција Бонту се налазио ван Париза, био је у Бечу где је с бароном Хиршом преговарао о откупу османских железница.[83] Озбиљност ситуације га је натерала да се 21. јануара врати из Беча, и да одустане од планираног пута у Италију, Србију и Русију.[84] У својим успоменама Бонту је записао да је 19. јануара постао свестан озбиљности ситуације и да је банка изгубила „битку на берзи", али да се ипак надао да ће бити потпомогнута од владе да преживи удар.[85] То се, нажалост, није десило. Крах *Генералне уније* и берзе се преклопио са озбиљном политичком кризом. До тада слављен као херој и спасилац Француске у француско-пруском рату и Парискоj комуни, Леон Гамбета је од својих пријатеља оптужен да тежи ка успостављању диктатуре. Под притиском јавности поднео је оставку 14. јануара.[86] Пад Гамбетиног тзв. Великог министарства био је увод у хапшење Бонтуа. Ухапшен је 1. фебруара на скупштини акционара банке заједно са директором *Уније* Федером, док је 30.

[81] Исто, док. 362–368, Canclaux – MAE, Belgrade, 22 septembre 1881.
[82] E. Bontoux, *L'Union Générale*, 118–120.
[83] В. Вучковић, „Пад Генералне уније", 65.
[84] J. Bouvier, *Le Krach de L'Union Générale*, 173–174.
[85] Ibidem, 173–174.
[86] Влада на челу са Леоном Гамбетом формирана је почетком новембра 1881. О тешкоћама које су пратиле састав кабинета Мариновић је известио врло детаљно 15. новембра (*Посланство Краљевине Србије у Паризу* I, бр. 138, 232–234).

јануар заведен као дан званичног банкротства *Генералне уније*.[87] Бонту је провео осам месеци у истражном затвору, озлоглашеној Консијержерији, која је служила као затвор још од 14. века. Одмах након што је ослобођен емигрирао је у Кастиљу, где је 1888. године написао историју *Генералне уније*.[88]

Нову француску владу образовао је Фрејсине, који је истовремено узео и ресор спољних послова, док је на чело министарства финансија дошао познати банкар Леон Сеј.[89] Бонту је за недостатак владине подршке бацио кривицу на нову владу као и на „масонерију и Јевреје у државним структурама".[90] Одлуком да пусти *Генералну унију* низ воду нова влада је зарад обрачуна с преосталим монархистичким струјама свесно изабрала да ослаби своје позиције у Египту. Губитак акција у Суецком каналу је неминовно довео до потискивања француског утицаја и наметања британског протектората.

У Србији су за крах *Генералне уније* и озбиљност ситуације сазнали када је посланик Мариновић 22. јануара обавестио Мијатовића о великој кризи на париској и лионској берзи која је узрокована шпекулативном препродајом акција и по шест пута већим ценама од реалних. Ипак он је био уверен да тај потрес, иако врло озбиљан, неће срушити *Генералну унију*.[91] Стрепња над судбином државног новца се у првим данима строго чувала у круговима двора и владе. На седници скупштине 22. јануара, кнез је држао говор у коме ниједном речју није споменуо потенцијалну финансијску кризу већ је говор посветио изразима подршке за напоре Аустроугарске да угуши немире у Босни уз нагласак да Србија са своје стране чини све да оправда симпатије Беча и цара.[92] Сва

[87] E. Bontoux, *L'Union Générale*, 138, 159; *Посланство Краљевине Србије у Паризу* I, бр. 177, 285–286.

[88] E. Bontoux, *L'Union Générale*, 252.

[89] В. Вучковић, „Пад Генералне уније", 64.

[90] E. Bontoux, *L'Union Générale*, 137.

[91] *Посланство Краљевине Србије у Паризу* I, бр. 171, 271–275.

[92] ДАС, S/F, ролна 40, док. 13–14, Sala – Gambetta, Belgrade, 23 janvier 1882. Да невоља буде већа, док се Париска берза колебала, Бонту се, пошто је у Бечу био одбијен за помоћ, обратио Мијатовићу. Тражио је од њега да му пребаци обвезнице у номиналној вредности од 40 милиона франака. Мијатовић је то учинио без знања владе. По уговору, Србија јесте била обавезна да те обвезнице пребаци Бонтуу на његов захтев, али је Мијатовић касније кудио сам себе због овог лакомисленог и исхитреног потеза. Мијатовић је такође првих дана 1882. године пребацио *Унији* суму од 708.000 динара која је била намењена немачкој фирми Маузер с којом је имала склопљен уговор о испоруци пушака. Одобрио је расход с упутом да *Генерална унија* пребаци тај новац Маузеру. На концу, ова сума је ушла у укупну стечајну масу, а дуг Србије према Маузеру остао неизмирен. Разматрајући одговорност српске стране за договор с *Унијом* Слободан Јовановић је сматрао да кривца не треба тражити искључиво у личности кнеза Милана, већ да велики део одговорности пада на плећа министра Мијатовића који је као министар финансија требало да упозори кнеза и владу на ризике склапања посла с младом финансијском институцијом каква је била *Унија*. Мијатовић то није учинио јер је према Јовановићевим речима имао две мане: „Није умео или није хтео

страховања кнеза и владе прерасла су у панику када је Мариновић 31. јануара телеграфисао да је *Унија* банкротирала.[93] Отправник послова француског посланства гроф Сала, који је замењивао службено одсутног грофа Канклоа, наредних дана писао је да се Србија може убројати међу жртве краха *Генералне уније* због чијег банкрота је на помолу парламентарна криза.[94] Мијатовић је већ био на путу за Париз где је стигао 3. фебруара.[95]

Док се чекало на Мијатовићев извештај о стању ствари влада се обратила канцеларији *Генералне уније* у Београду, где се затекао једино главни предузимач радова, Витали. Притисци од српских званичника су сваким даном бивали све јачи, па је он почетком фебруара затражио заштиту француског посланства. Истакао је да трпи страшан притисак српских званичника који му нису веровали да је независан предузетник и да се његова канцеларија само пуком случајношћу налази у истој кући где је и седиште *Уније*. Он је убрзо отпутовао из Београда с намером да у централи банке у Паризу и сам тражи разјашњење ситуације.[96]

По доласку Мијатовића у Париз, у присуству синдика који је водио стечајни поступак, Бонту и директор банке Федер испитани су о српским акцијама у поседу *Уније*. Бонту је тврдио да се у сефу налази 20.000 обвезница, а синдик је обећао да ће након што проучи уговор са српском владом настојати да цео случај издвоји из стечајног поступка, врати обвезнице и тиме омогући Србији закључење новог уговора с другим новчаним заводом. Иако су Фрејсине и Сеј настојали да буду предусретљиви и укажу помоћ у границама закона, како су говорили, случај се никако није мицао с мртве тачке. Од њих двојице Сеј је показивао веће интересовање за недаће Србије. Обећао је да ће лично разговарати с директором банке *Banque de Paris et des Pays-Bas* Жубером и још неким утицајним финансијерима о могућности да они преузму *Унијин* уговор са Србијом.[97] Међу Сејовим саговорницима је био и Алфонс Ротшилд. Но, Ротишилдов, Жуберов као и одговори других финансијера били су идентични онима с јесени 1880. године. Србија је и даље била непозната у финансијским круговима Француске и Европе, а након слома *Генералне уније* и сама прилично дискредитована. Од Ротишилда, а убрзо и од француске владе стигла је препорука да Србија своју сламку спаса тражи у Бечу.[98]

да се цењка са страним зајмодавцима, и није имао куражи да обелодани Народној скупштини право стање финансија". У преговорима са страним зајмодавцима био је мек и попустљив – нешто због мекообразности, а нешто због неусредсређености на детаље и пргаве нестрпљивости, да што пре дође до погодбе (Б. Мијатовић, *Историја државних финансија*, 143–144; С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, 391).

[93] *Посланство Краљевине Србије у Паризу* I, бр. 175, 281–283.

[94] ДАС, S/F, ролна 40, док. 18–20, Sala – MAE, Belgrade, 1 fevrier 1882.

[95] Исто, док. 17, Sala – MAE, Belgrade, 1 fevrier 1882.

[96] Исто, док. 25, Sala – MAE, Belgrade, 3 fevrier 1882.

[97] В. Вучковић, „Пад Генералне уније", 66.

[98] Исто, 66–67.

Још од почетка кризе кнез је излаз тражио у Бечу. Већ 20. јануара изразио је сумње аустроугарском посланику грофу Рудолфу Кевенхилеру[99] да влада и он могу преживети тај скандал када доспе у јавност, да би у новом разговору 6. фебруара још јаче потцртао своје страхове и сумње. Пошто је Кевенхилеру предочио стање преговора које је Мијатовић водио у Паризу, кнез је нагласио: „Ја познајем мој народ, он не би никад опростио новчани губитак, ни садашњој влади, ни странци која је подржава, чак и када би му се саопштила постигнута уштеда према ономе што је дато Бонтуу. У његовим очима влада и странка би починиле издају према земљи и морале би одступити с власти. […] Шта би мени онда остало да радим?“ Он је истакао да је једино решење да се нађе финансијска група која би српске железнице примила у својству Бонтуовог наследника. Та група би на себе примила обавезу да се наплати из *Унијине* ликвидације. Он је истицао да би *Лендербанка* била најподеснији избор, посебно ако би јој царска влада пружила гаранције против евентуалног губитка, јер су ипак далеко већи интереси у игри него што је губитак од неколико милиона. Озбиљност кнежевих речи добила је потврду свега два дана касније када је до Кевенхилера стигла вест да Пироћанац и Илија Гарашанин, министар унутрашњих послова, имају намеру да поднесу оставку услед потпуне душевне клонулости због Бонтуове афере. По налогу министра спољних послова грофа Густава Калнокија (1881–1895) Кевенхилер је саопштио Пироћанцу „најживљу жељу“ царске владе да истраје на положају, јер би повлачење владе у тренутку кризе угрозило положај кнеза и династије, и обећао да ће аустријска влада са своје стране учинити све да сачува Србију од последица једне такве кризе.[100]

У тражењу излаза из кризе, Мијатовић је у Паризу разговарао са свим политичким личностима од значаја, између осталих и с тадашњим отправником послова аустроугарске амбасаде у Паризу, а будућим министром спољних послова грофом Агенором Голуховским (1895–1906), који га је упутио на конзорцијум *Comptoir National d'Escompte*. Мијатовић је био изузетно задовољан добијеном препоруком и исходом преговора што је тумачио као прву корист склопљене Тајне конвенције. Уз гаранције грофа Голуховског као и министра Сеја, Мијатовић је 14. фебруара са *Comptoir* склопио нови уговор, али га је српска влада одбацила јер се *Comptoir* није тим уговором обавезао да прими све српске железничке акције. Поведени су додатни преговори који су на крају резултирали постизањем споразума који је српска влада прихватила.[101] Образлажући нови уговор пред скупштином, Мијатовић је изразио задовољство што је Србија „без штете изашла из велике несреће са *Генералном унијом*“. Његове налазе је накнадно подржао и Железнички одбор који је скупштина образовала за ту намену утврдивши да је у тренутку краха *Генералне уније* нето потраживање Србије од ње износило 34.5 милиона динара, док је *Унија* од Србије

[99] Аустроугарски посланик у Србији 1881–1886.
[100] В. Вучковић, „Пад Генералне уније“, 77, 79.
[101] Б. Мијатовић, *Историја државних финансија*, 146–7.

потраживала свега 8.4 милиона динара.[102] Преговори и споразум су постигнути уз велико залагање Беча, који је помажући Србији у ствари помагао себи и спасавао свој капитал. Као и у случају *Генералне уније*, *Лендербанка* се налазила и у оквиру новог конзорцијума с истим уделом капитала од 30% који је из *Генералне уније* пренет у нови новчани завод.[103] И Бонту је у успоменама тврдио да српска влада није ништа изгубила јер је нови конзорцијум умањио кредит за 12 милиона франака, што је у пракси значило уштеду од 33.000 франака по километру пруге.[104] Пруга Београд–Ниш званично је отворена 4. септембра 1884, конекција за Солун четири године касније, а први међународни воз Будимпешта –Београд–София–Цариград прошао је 13. августа 1888. кроз Србију.[105]

Парламентарна криза изазвана крахом *Генералне уније* трајала је готово пет недеља и за то време је изгледало да земљом нико не управља. Док је беспомоћно тражила излаз, влада се одржавала на власти једино кнежевом упорношћу. С друге стране, финансијска криза је пружила радикалској опозицији моћно оружје за борбу које јој је недостајало. Широм земље спроведена је агитација која је почела да добија антидржавни карактер; био је то сценарио на који је кнез упозоравао Кевенхилера. Да би агитацији стала на пут, влада је оживела идеју о проглашењу краљевине која је била одгођена за крај године на прву вест о Бонтуовом краху. Пироћанац је веровао да се том предлогу чак ни опозиција неће супротставити, а влади је требало хитно да постигне успех који ће умирити јавност и уђуткати опозицију. Пре него што се влада дала у дипломатску акцију, Пироћанац се 27. фебруара посаветовао с Кевенхилером. Он је разумео разлоге владе да се одлучи на такав корак, али је изражавао бојазан да је рок за дипломатску припрему исувише кратак. Пристанак царске владе стигао је 3. марта, а истог дана је српским представницима у иностранству послато саопштење да о намерама српске владе обавесте владе код којих су били акредитовани.[106]

Гроф Сала је 1. марта јавио Фрејсинеу да је из поузданих извора сазнао да ће до проглашења краљевине доћи врло скоро и тим поводом питао да ли је овлашћен да одмах призна нови ранг државе.[107] Вест о скором проглашењу му је 3. марта потврдио лично Пироћанац и замолио да о томе обавести своје Министарство. Истовремено је њега и све друге дипломате замолио да буду дискретни и информацију о прокламацији држе у највећој тајности како би се

[102] Ово је потврдио и радикалски министар грађевина Пера Велимировић 1889. истакавши у једној од скупштинских расправа да је Србија из стечајне масе *Генералне уније* добила 12.8 милиона динара, а 12 милиона од *Comptoir National d'Escompte* (Б. Мијатовић, *Историја државних финансија*, 142, 147–8).

[103] Сузана Рајић, „О новим аспектима прогласа Србије краљевином поводом стотридесетогодишњице (1882–2012)", *Српске студије* 3 (2012) 377–8.

[104] E. Bontoux, *L'Union Générale*, 79.

[105] M. Samardžić, *Roads to Europe*, 141.

[106] В. Вучковић, „Пад Генералне уније", 83–4.

[107] ДАС, S/F, ролна 40, док. 32, Sala – MAE, Belgrade, 1 mars 1882.

избегле опструкције од опозиције.[108] На дан прокламације 6. марта, Сала је послао телеграм у коме је известио да је аустријски посланик први тражио аудијенцију да честита краљу Милану крунисање и упитао како да он поступи.[109] Фрејсине је сутрадан одговорио да је гроф Сала овлашћен да у име Француске призна нову државу, пошто друге силе нису уложиле никакву примедбу на проглашење краљевине.[110]

Гроф Сала је примљен у аудијенцију 9. марта, чиме је Француска међу последњима из реда великих сила признала чин проглашења. На изласку из двора Сала се сусрео с посланицима Грчке и Белгије који су, као и он, дошли на честитање новом краљу.[111] Истога дана је барон Канкло стигао са одсуства и затражио пријем код краља. Краљ га је примио 10. марта, а краљица Наталија сутрадан, 11. марта. Опису аудијенције и свом виђењу догађаја Канкло је додао да је проглашење Србије краљевином имало велики симболички значај за српски народ који се овим чином подсетио славних времена цара Душана. Још је додао да Срби сматрају своју историју прекинутом 1389. са смрћу „цара Лазара" и поново васкрслом 1804. и 1815. с Карађорђем и Милошем. Период између, под турском влашћу, Срби не рачунају као део своје националне историје. Извештај је закључио опаском да Милан уздизањем за краља чека на тренутак када ће посегнути за царском круном да тиме настави традицију „царева из династије Стефановић".[112] Остаје непознато да ли је Канкло ову „причу" чуо током пријема код српског краља или од неке друге личности, али је она занимљива илустрација виђења овог важног догађа очима једног странца.[113] Милан се личним писмом 22. марта обратио председнику Француске Републике Жилу Гревију и обавестио га о чину крунисања као и да га је одликовао Таковским орденом. Греви је одговорио 19. априла и захвалио се на додељеном ордену.[114] Чин уздизања Србије у ранг краљевине је, иако већински

[108] Исто, док. 33, Sala – MAE, Belgrade, 3 mars 1882.
[109] Исто, док. 38, Sala – MAE, Belgrade, 6 mars 1882.
[110] Исто, док. 40, MAE – Sala, Paris, 7 mars 1882.
[111] Исто, док. 41–42, Sala – MAE, Belgrade, 8 mars 1882.
[112] Исто, док. 49, Cancleux – MAE, Belgrade, 11 mars 1882.
[113] Историчарка Сузана Рајић, напротив, сматра да краљ Милан не само да није имао претензија према царској круни, већ да од доласка на престо 1868. није показивао да му је посебно стало до чина крунисања. Пошто му цар Фрања Јосиф није дао круну похрањену у Бечу, за коју се погрешно мислило да је круна краља Милутина, он више то питање није покретао. Међутим од 1882, не случајно, краљ наглашава значај Жиче – као светог места у којем су крунисани средњовековни српски владари, од Стефана Првовенчаног наовамо. Он сам је по прогласу Краљевине посетио Жичу, а неколико година касније на поклоњење сенима Светог краља Стефана Првовенчаног ишао је и његов син, краљевић Александар (1889). Уп.: С. Рајић, „О новим аспектима прогласа", 390.
[114] ДАС, S/F, ролна 40, док. 79–80, MAE – Canclaux, Paris, 19 avril 1882.

оспораван у историографији,[115] пресудно утицао на пораст угледа Србије у свету. О чину крунисања краљ је обавестио све европске и ваневропске дворове што је резултирало успостављањем дипломатских односа с многим државама.[116]

Реакције француске јавности на уздизање Србије у ранг краљевине

Једнако колико су француске државне структуре биле заокупљене својом унутрашњом кризом, ни француска јавност није поклонила превелику пажњу чину проглашења Србије краљевином. Натписе о том чину и његовом тумачењу налазимо само у неколико листова. Лист *Le Soir* је 9. марта донео занимљив чланак с тезом да је уздизање Србије на ранг краљевине „резултат дугих и напорних преговора вођених између великих сила". Од свих великих сила Аустрија је реализацију идеје кнеза Милана највише подржавала, јер је то за њега био начин да консолидује актуелну владу чији положај је у великој мери зависио од аустроугарске политике. С те тачке гледишта помоћ бечке владе у чину проглашења значила је гаранцију лојалности нове краљевине, али и одбацивање свих панславистичких интрига. Ово објашњава незадовољство Русије предузетим кораком, стоји у наставку чланка, али је њена реакција остала само на нивоу незадовољства јер није добила подршку других сила. Свакако ова амбиција српског кнеза била је позната у европским круговима од тренутка уздизања Румуније у ранг краљевине српски агенти су истицали да кнез Милан има амбицију да добије исти ранг као његов румунски сусед. Други утисак овог француског листа је неприпремљеност скупштине и уопште српског јавног мњења за овај чин. Овај лист истиче да се више пажње посветило агитовању у иностранству него припреми јавности унутар земље. У прилог придобијања подршке у иностранству овај лист помиње посету краља Милана Бечу у јуну

[115] Слободан Јовановић је највише писао о исхитреном прогласу краљевине и највише је допринео да се проглашење веже за пад *Уније*. Војислав Вучковић је тврдио да тај чин није подигао углед Србије како се очекивало, те да је Краљевина била „ништа друго до средство за тренутно спасавање" владе и кнеза, а све то на штету српских националних задатака. Драгослав Јанковић је својим оштрим ставом о Тајној конвенцији устврдио да се радило о продаји српских националних интереса Аустроугарској, а о прогласу краљевине није рекао ни речи. Ни Чедомир Попов није сматрао да се ради о „историјском" чину и са подсмехом је наводио да је у целој ствари најсрећнији био „новопечени" краљ. Милорад Екмечић је још давно приметио да је потомство било „крајње неправично" према краљу Милану, али је проглас краљевине поменуо без коментара (С. Рајић, „О новим аспектима прогласа", 381).

[116] Уп.: Јелена Н. Радосављевић, „Србија и Персија 1878–1889: почетак дипломатске комуникације" *Историјски часопис* LXX (2021) 345–363; Биљана Стојић, „Дипломатски контакти Србије/Југославије и Португалије (1882–1924)", *Мешовита грађа (Miscellanea)* XLI (2020) 157–171.

претходне године и истиче да је она засигурно имала за циљ добијање подршке за овај завршни корак. Околности које су дефинитивно преломиле да се чин проглашења изврши у том тренутку, а не неколико месеци раније јесу по мишљењу овог листа догађаји у Босни и Херцеговини и жива панславистичка агитација. Беч је искористио околности да подршком проглашењу наметне Србији „извесне обавезе" заузврат. И за крај, лист закључује да је Србија од пре започела да гравитира ка аустријској орбити, али да је овим чином чврсто везала своју судбину за судбину Аустроугарске. Као аутор чланка се наводи дописник листа из Будимпеште. У односу на став француске владе истиче се да, пошто је влада добила званично саопштење о проглашењу, француском посланику у Београду наложено је да честита краљу у влади, односно да следи корак који су већ учинили представници Аустроугарске, Немачке и Италије. У додатку лист наводи да је српски посланик Мариновић отпутовао за Лондон да тамошњој влади поднесе званичну ноту о проглашењу, као и да је истим послом из Беча у Рим стигао Филип Христић, опуномоћени посланик за Аустроугарску и Италију.[117] Овај чланак од речи до речи је преузео лист Републиканске странке *L'Unité national* 10. марта. [118]

Лист *Le Justice* који је основао Жорж Клемансо 1880. године није донео ниједан чланак о проглашењу Србије краљевином, већ неколико агенцијских вести на ту тему и кратких саопштења преузетих из страних листова. Између осталих, преузет је кратак чланак из бечког листа *Wiener Abendpost* у коме је истакнуто да је проглашење дуго припреман пројекат кнеза Милана, а разлог што је одабрао управо овај тренутак везује се за унутрашњу ситуацију у Србији и његово уверење да ће уздизање државе на виши ранг дуготрајно консолидовати унутрашње политичке прилике. У том контексту, суседне државе, међу њима и Аустроугарска, немају другог избора осим да пожеле срећу и успех новом краљевству. Други чланак, преузет из *La Gazette de Cologne*, био је у дијаметрално супротном тону од претходног. У њему се као кључно поставља питање „да ли је Србија извела државни удар, или је за свој потез тражила сагласност великих сила?" И овај лист је проглашење доводио у везу са нередима у Босни и као претпоставку истакао да је подршком проглашењу Аустрија плаћала лојалност Србије, односно гаранцију да Србија неће агитовати у Босни и Херцеговини међу сународницима, нити их помагати на било који начин. Овај лист закључује свој кратки текст реченицом: „Почињени греси у последњем турском рату сада долазе на наплату".[119]

Journal des Débats, коме је српска влада послала посебну депешу о извршеном чину, истиче да је проглашење изведено под владом министра Пироћанца који се надао да ће се Србија коначно ослободити панславизма и

[117] „Le Royaume de Serbie", *Le Soir*, № 4645, Jeudi 9 mars 1882, 1.

[118] „Le Royaume de Serbie", *L'Unité National – journal républicain quotidien*, № 462, Vendredi, 10 mars 1882, 2.

[119] „Le Royaume de Serbie", *Le Justice*, № 784, Jeudi 9 mars 1882, 2.

учврстити срдачне односе с Аустријом. Овај кратки текст је из *Journal des Débats* пренео лист *La Patrie* који је још додао вест од кореспондента из Берлина да је министар Мијатовић током дипломатске припреме уверио аустријске државнике да ће у случају рата између Русије и Аустрије Србија марширати заједно с Аустријом.[120]

Ако бисмо покушали да сумирамо домете француско-српских односа у периоду 1878–1882, онда бисмо истакли да је Србија имала интерес да у другим државама нађе контрабаланс утицају свог северног суседа. Први корак у том правцу било је дефинисање трговинских односа с другим државама. Трговински споразум са Француском постигнут је тек у јануару 1883. године, доста касније него с другим европским силама.[121] Пре овог, Србија је током 1879. и 1880. године склопила трговинске уговоре с Румунијом, Великом Британијом, Италијом, Русијом, Швајцарском и Белгијом.[122] Обазривост Француске и у овом питању опет треба тумачити ривалским односима с Немачком и Аустроугарском, као и чињеницом да је Србија била удаљена и тиме спадала у земље другог или трећег реда. Такво објашњење је барон Курсел дао Мариновићу у новембру 1881. године када се српски посланик распитивао о могућности отварања преговора.[123] Засигурно да се такав одговор шефа Политичког одељења темељио на извештају посланика Канклоа који је у јануару 1881. године једним опширним извештајем сондирао потенцијал француско-српских трговинских односа. У извештају је навео да је трговинска размена Србије са Француском износила тек скромних 12% наспрам 45% с Аустроугарском. Наведени проценат се односио само на увоз производа из Француске, док директног извоза из Србије у Француску није ни било. Разлог за то, како наводи, није био лош квалитет производа, јер би артикли као што су кожа, суве шљиве, говедина, житарице били радо прихваћени на француском тржишту, већ су царински прописи били неповољни за француске трговце. Истакао је апсурдност да су се ови српски производи увозили у Француску, али једино и искључиво уз посредство Аустроугарске.[124]

Насупрот Србији, француска политика у овом периоду, што смо показали и овим радом, *Journal des Débats* на најбољи начин би се могла окарактерисати као пасивна. Далеко од тога да Француска није била заинтересована да шири свој утицај на југоисток Европе и да у многим сферама није видела потенцијал за сопствене политичке и економске интересе, али је њено поље деловања било сужено прејаким утицајем двеју германских сила. Проћи ће цела деценија док

[120] „Dernières nouvelles“, *La Patrie*, Quarante-deuxième année, Mercredi 8, mars 1882, 1.
[121] *Посланство Краљевине Србије у Паризу* I, бр. 229, 351–352.
[122] ДАС, S/F, ролна 39, док. 261–266, des Michels – Waddington, Belgrade, 3 décembre 1879; исто, док. 271–274, des Michels – Waddington, 12 décembre 1879.
[123] *Посланство Краљевине Србије у Паризу* I, бр. 142, 237–238бг.
[124] ДАС, S/F, ролна 74, док.1–6, Cancleux – Barthélemy Saint-Hilaire, Belgrade, 29 janvier 1881.

млада француска република не ојача довољно, не изађе из политичке изолације и врати се на европску позорницу као равноправан такмац других великих сила. Дугорочно, Француска ће одиграти кључну улогу у потискивању аустријског економског утицаја у Србији, али ту важну и судбинску улогу Француске на Балкану није могла да предвиди ни генерација српских политичара нити француских с почетка осме деценије 19. века.

Biljana STOJIĆ

FRENCH POLICY TOWARDS SERBIA IN THE PERIOD OF THE CONGRESS OF BERLIN UNTIL THE PROCLAMATION OF THE KINGDOM OF SERBIA IN 1882

Summary

The paper focuses on the policy of the young French Republic regarding Serbia in the period from the Congress of Berlin of 1878 until the proclamation of the Kingdom of Serbia in 1882. Although considered one of the Great Powers, in the late 1870s and 1880s, France still suffered from the consequences of the terrible defeat from Prussia. The defeat caused the fall of the Second French Empire and political isolation of the Third Republic. The young Republic was pushed aside during the Congress of Berlin. France was not consulted about any important question discussed in Berlin. Its isolated position within the Concert of Europe greatly affected its diplomatic relations with countries that had recently become independent – Serbia, Romania, and Montenegro. Nonetheless, France was highly interested in new markets and products offered by new members of the European family, but due to aggressive Austro-German policy, it was forced to remain inactive. Regarding Serbia, the situation slightly changed with the appearance of the *General Union*, a financial consortium with dominant French capital and a leading investor in railways in Serbia. Though aware that the *General Union* and its director Paul Eugène Bontoux were strongly supported by the Austrian government, France saw many benefits from the Union's successful operation in Serbia. As written by French minister, Count Jules Paul Cancleux, the General Union in Serbia was open to other French investors, with France being able to reap the benefits as it could spread its political, economic and cultural influence in this yet unknown part of Europe. Even though the *General Union* was seen as a partly French consortium, France was not affected by its collapse which occurred in January 1882. Regarding Serbia, seen from France's perspective it was just a minor step back, while in France the Republican majority got the opportunity to deal once and for all with the Monarchists and their supporters within the ranks of the General Union. Preoccupied with its interior affairs, the French Republicans directed Mijatović, the Minister of Foreign Affairs, to seek salvation in Vienna and not in Paris. Over the following few months, France was preoccupied with its interior political situation, neglecting even Serbia's elevation to the kingdom. Serbian minister in Paris Jovan Marinović was deeply disappointed with the indolent attitude of French politicians regarding this important event for his country – the proclamation of the Kingdom on 6 March 1882. For that reason, France was the most vigilant among all the Great Powers and officially recognised the new Kingdom later than other Great Powers. The French attaché offered his salutation to new Serbian King Milan I on 9 March. On his behalf, King Milan decorated French President of Republic Jules Grévy with the Takovo order, thanking him for kind greetings. The French public had a

similar passive reaction to the proclamation of the Serbian Kingdom. French newspapers dedicated to this event just a few short articles, mostly translated from Austrian or German papers. The joint stance was that Serbia placed itself even more in Austria's orbit and that the act was conducted with Vienna's approval. An entire decade elapsed before the young French Third Republic overcame its isolated position within Europe and a decade before French investors reappeared in the Serbian market as equal competitors to Austrian capital. In the long run, France played an important role in helping Serbia to suppress Austria's strong political and economic influence. The first cornerstone of future fruitful cooperation was laid in 1883 with the conclusion of the first Serbian-French commercial agreement.

Keywords: Serbia, France, Prince Milan, Jovan Marinović, Paul Eugène Bontoux, railway convention, proclamation of the Serbian Kingdom.